

Література

1. Виноградова А.А. А.Ф. Лосев о природе переживания в музыке / А.А. Виноградова // Диалог культур: XXI век. – Балашов : Изд-во БГПИ, 2001. – С. 142–146.
2. Карабущенко П.Л. Философия и элитология культуры А.Ф. Лосева / П.Л. Карабущенко, Л.Я. Подвойский. – М. : Луч, 2007. – 258 с.
3. Клюев А.С. Философия музыки: современный этап / А.С. Клюев // Музыка изменяющейся России : материалы всероссийской научно-практической конференции. – Курск : Изд. Курск. гос. ун-та, 2007. – С. 26–32.
4. Князева Е.Н. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 3–20.
5. Лосев А.Ф. Дерзание духа / А.Ф. Лосев. – М. : Политиздат, 1988. – 366 с. – (Личность. Мораль. Воспитание).
6. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. / А.Ф. Лосев. – М. : Политиздат, 1991. – 525 с. – (Мыслители XX века).
7. Рябініна О.В. Музичний процес як подія створення смислу / О.В. Рябініна // Наукові записки. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2002. – Вип. 11. – С. 116–122.

ПОНІКАРОВСЬКА С.В.

ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

На сучасному етапі розвитку суспільства система освіти зазнає суттєвих змін, але незалежно від того, які саме реформи проходять у вищій школі, вони замикаються на конкретному виконавці – викладачеві. Саме викладач є основною постаттю при реалізації на практиці тих чи інших нововведень. І для успішної реалізації завдань, поставлених перед ним у нових умовах, викладач повинен володіти необхідним рівнем професійної компетентності та професійності.

Питання професійності та професійної компетентності є останнім часом предметом пильної уваги психологічної науки. Такі науковці, як Є.О. Климов, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, Ю.П. Поваренков, А.А. Реан, С.Н. Батракова, приділяють цьому питанню багато уваги, але переважно вивчають професійно-важливі якості, їх формування та оцінку. Але психологічний бік професійності, взаємний вплив психології людини та її професійності ще не є достатньо дослідженими.

Мета статті – аналіз психології професійної компетентності та професійності викладача вищої школи і їх впливу на результат його діяльності.

Під професійністю розуміють особливу властивість людини систематично, ефективно та надійно здійснювати складну діяльність у різноманітних умовах. У понятті “професійність” відображено такий ступінь оволодіння людиною психологічною структурою професійної діяльності, який відповідає стандартам та об’єктивним вимогам, що існують у суспільстві. Для набуття професійності необхідні відповідні здібності, бажання та характер, готовність постійно вчитися та вдосконалювати свою майстерність.

Поняття професійності не обмежується характеристиками висококваліфікаційної праці, це й особливий світогляд людини. Вже на рівні побутової свідомості люди розуміють, що отримання диплома ще не є ознакою професійності. Ми пам'ятаємо, що випускників ВНЗ ще не так давно називали “молодими спеціалістами”, визначаючи таким чином їхній статус. Вважалося, що вони потребують певного часу, щоб набути професійного досвіду, а також відповідного професійного оточення, що дає можливість молоді сформуватися як професіоналам [3].

Отже, наявність у людини диплома, тобто сертифіката, що підтверджує рівень її кваліфікації (а частіше – опанування деякої сукупності знань, поінформованість у певній професійній сфері), – це необхідна (але недостатня) умова для подальшого становлення професійності. Людина може набути цю властивість у результаті спеціальної підготовки та тривалого досвіду роботи, а може й не набути, а лише вважатися професіоналом.

Необхідною складовою професійності людини є професійна компетентність. Питання професійної компетентності розглядаються у працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Сучасні підходи та трактування професійної компетентності дуже різні. Найчастіше це поняття використовується інтуїтивно для вираження високого рівня кваліфікації та професійності. Професійна компетентність розглядається як характеристика якості підготовки спеціаліста, потенціалу ефективності трудової діяльності (В.П. Пугачов). У педагогіці цю категорію розглядають як похідний компонент від “загальнокультурної компетентності” (Н.С. Розов, Є.В. Бондаревська), або як рівень освіченості спеціаліста (Б.С. Гершунський, А.Д. Щекатунова). М.А. Чошанов вважає, що в системі рівнів професійної майстерності професійна компетентність знаходиться між ретельністю та досконалістю [7].

А.К. Маркова виділяє чотири види професійної компетентності: спеціальну (яку характеризує володіння діяльністю на високому професійному рівні та не тільки наявність спеціальних знань, а й уміння застосовувати їх на практиці), соціальну (володіння засобами сумісної професійної діяльності та співробітництва), особистісну (володіння засобами самовираження та саморозвитку, засобами протистояння професійній деформації) та індивідуальна (володіння засобами саморегуляції, готовність до професійного зростання, наявність стійкої професійної мотивації, несхильність до професійного старіння). Однією з найважливіших складових професійної компетентності А.К. Маркова називає здібність самостійно набувати нових знань та вмінь та використовувати їх у професійній діяльності [5]. Ці види професійної компетентності можна використати для оцінювання професійності викладача.

Професійна компетентність викладача являє собою якісну характеристику особистості спеціаліста, яка включає систему науково-теоретичних знань як у предметній сфері, так і в галузі педагогіки та психології. Професійна компетентність викладача – це багатofакторне явище, що включає в себе систему теоретичних знань викладача та засобів їх використання в конкретних педагогічних ситуаціях, ціннісні орієнтації викладача,

а також інтегративні показники його культури (мова, стиль спілкування, ставлення до себе та своєї діяльності, до суміжних галузей знань).

Професія накладає на людину помітний відбиток, формуючи її інтегральну властивість, що характеризує найважливіший бік його індивідуальності – професійність. Індивідуальність людини, за Б.Г. Ананьєвим, може бути зрозуміла лише як єдність та взаємозв'язок його властивостей як особистості та як суб'єкта діяльності, у структурі яких функціонують природні якості людини як індивіда [1].

Досягнення людиною успіхів у професійній діяльності спирається на відповідні внутрішні передумови та зовнішні умови. До внутрішніх передумов можна зарахувати наявність у людини високорозвинених загальних та певних спеціальних здібностей, навченості, професійно важливих якостей, розвинених емоційно-вольових якостей особистості. До зовнішніх умов належить вплив соціально-економічного середовища та професійного оточення. Для успішного виконання професійної діяльності людина змушена мобілізувати свої внутрішні ресурси та резерви. Ці ресурси використовуються як для отримання позитивного результату, так і з метою компенсації несприятливого впливу оточення. Тобто можна говорити про наявність у людини певного індивідуального внутрішнього потенціалу – ресурсу, що є необхідною основою його успішної професійної реалізації. Індивідуальний ресурс людини складається із внутрішніх резервів людини (енергетичних, психофізіологічних, інтелектуальних, вольових та інших можливостей) та потенцій його розвитку. У процесі діяльності відбувається трансформація ресурсу людини (як енергетичної основи життєдіяльності) в різноманітні види результатів діяльності [3].

Особливо актуально розглядати взаємозв'язок особистості та професійності у професіях типу “людина – людина”, адже особистість професіонала цієї сфери є найважливішим інструментом його діяльності. Освітня діяльність, що пов'язана зі становленням та розвитком людини, не може продуктивно здійснюватися функціонером, який діє згідно з вивченими схемами та інструкціями. Вона передбачає включення в навчальний процес цілісної особистості викладача. Навіть при вузькому розумінні процесу навчання як передачі та прийому соціального досвіду у вигляді предметних знань, умінь та навичок неможливо заперечувати той факт, що цей процес завжди опосередкований особистісним фактором.

Існує декілька суттєвих характеристик професійності викладача ВНЗ. Він повинен мати чітке уявлення про те, які знання, вміння та навички мають бути сформовані у студента, аналізувати вимоги до професійних характеристик особистості майбутнього спеціаліста. Викладач повинен замислюватися над тим, які цілі навчання та виховання він реалізує. Тобто він піддає самоаналізу та корегуванню власну педагогічну діяльність. Це ще одна ознака професійності. С.І. Архангельський стверджує, що сутність професійно-педагогічної діяльності викладача можна опанувати та, відповідно, реалізувати саму діяльність, тільки через “власні можливості” та постійне оцінювання викладачем своєї діяльності, пошук ефективних засобів навчан-

ня та виховання студентів. Про розвиток рефлексивних здібностей викладача, що сприяють зростання професійності йдеться у працях О.С. Анісімової, І.А. Вишнякова, Н.В. Кузьміної та інших. Суттєвою характеристикою професійності викладача ВНЗ є реалізація науково-дослідної роботи, єдність якої з навчальною роботою потребує від викладача різноманітних якостей особистості та зумовлює специфіку його професійності. До професійних характеристик також належить сформована методична культура викладача, тобто вміння вибрати метод організації взаємодії зі студентами.

Сьогодні у психолого-педагогічній літературі визнається, що активність самої людини є рушійною силою розвитку особистості (Л.І. Анциферова, Л.І. Воробйова, Є.І. Ісаєв, Б.Ф. Ломов, Н.С. Пряжников та ін.). У реальності відбувається переплетення впливів, взаємних впливів та власної активності людини, а визначним моментом розвитку є її внутрішня активність, тобто суб'єктність. І багато інновацій не втілюються у процес навчання саме "через" особистість викладача, його пасивну позицію, відсутність мотивації та професійних умінь. Розвиток особистості – це універсальний та масштабний процес, що включає в себе й саморозвиток людини у процесі професіоналізації. Динамічність особистості вважається науковцями однією з найважливіших характеристик професіонала. Переосмислення досвіду своєї професійної діяльності, виявлення недоліків та бажання і здібність їх усунути вважаються внутрішніми умовами розвитку професійності викладача. А.Р. Фонарьов стверджує, що "... об'єкт впливає на свою діяльність, розвиває її, діяльність, що змінилася, у свою чергу, сприяє подальшому розвитку суб'єкта, який, розвиваючись у інших сферах життя, знову впливає на свою діяльність. В ідеалі цей процес є практично незавершеним" [6].

Скласти модель професійно-особистісного зростання викладача ВНЗ досить складно, але виділяють дві стратегії розвитку викладача з урахуванням характеристик професійності – формалізовану та перетворювальну. Формалізовану стратегію розвитку професійності реалізує викладач, для якого важливо відповідати нормативним вимогам до професії. Він використовує у своїй професійній діяльності традиційні заходи та засоби навчання. Він не схильний глибоко аналізувати професійно-педагогічну діяльність з метою її корегування та підвищення результативності. Зміни в його діяльності будуть пов'язані тільки з необхідністю відповідати нормативним вимогам, що висувають керівництво кафедри, факультету тощо. У діяльності такого викладача відсутній творчий пошук нових науково-методичних рішень тих чи інших ситуацій, оптимальних засобів для навчання та розвитку особистості студента. Формальні професійні досягнення для викладача з такою стратегією важливіші, ніж особистісно-професійні відкриття, переживання та інновації.

Для викладача, що реалізує перетворювальну стратегію професійного розвитку, характерна суб'єктна позиція у професійно-педагогічній діяльності. У такого викладача розвинена здібність до самоаналізу та корекції. Він особисто зацікавлений у підвищенні якості підготовки студентів. Він не тільки володіє методикою викладання у вищій школі, а й постійно

прагне до використання та розробки нових методів взаємодії та взаємозв'язку зі студентами. Він завжди у пошуку нових ідей, у стані творчості.

Аналіз праць, присвячених професійності викладачів ВНЗ, показав, що з деякими розбіжностями, але достатньо чітко простежується така градація рівнів професійності викладачів ВНЗ. За М.А. Ларіоновою, перший рівень – викладачі, які ефективно реалізують лише один із видів професійно-педагогічної діяльності: власне педагогічну, науково-методичну або науково-дослідну. Відрізнити викладачів цього рівня за стратегією їхнього розвитку можна тільки визначивши якість їхньої професійної мотивації та значущі події професійного життя. До другого (достатнього) рівня зараховують викладачів, що спроможні здійснювати педагогічну та науково-методичну або педагогічну та науково-дослідну діяльність. Різниця в стратегії професійного розвитку буде визначати подальше розкриття потенціалу викладача або його стагнацію як професіонала. Це вважається критичним рівнем для зміни стратегії професійного зростання. Третього (високого) рівня в розвитку професійності досягає тільки викладач з перетворювальною стратегією професійного розвитку. Цей тип називають “викладач-майстер”. Для нього характерна реалізація професійно-педагогічної діяльності в сукупній єдності всіх її видів, тісний взаємозв'язок особистості та діяльності, внутрішня професійна мотивація тощо [4]. Звичайно, жодна типологія або класифікація не розкриють усього багатства, складності та неоднозначності внутрішнього змісту розвитку конкретного викладача. Передусім сам суб'єкт має бути зацікавлений у визначенні та підвищенні рівня своєї професійності.

Дослідження теорій особистості, авторами яких є А. Адлер, А. Бандура, А. Маслоу, К. Роджерс, Г.С. Салліван, дало змогу виділити низку умов, які можуть впливати на успішність професійної діяльності викладача ВНЗ. Вони були покладені в основу експертного опитування викладачів ВНЗ, яке проводив І.В. Арендачук для виявлення міри їхньої значущості в науково-педагогічній діяльності. Найбільш значущі серед них такі: 1) здібність до самомотивації; 2) здібність вирішувати завдання, що вимагають когнітивних компетенцій та навичок; 3) внутрішні стандарти, що визначають мотиваційні процеси особистості; 4) прагнення досягнення результатів, що становить основу самоефективності особистості; 5) більш ефективне сприйняття реальності; 6) прийняття себе, інших та їхньої природи; 7) свіжість сприйняття; 8) креативність, творче сприйняття світу; 9) відданість справі, обов'язку, роботі; 10) збіг внутрішньої необхідності із зовнішньою; 11) високий рівень виявлення творчої здібності; 12) наявність життєвого стилю; 13) креативне (творче) Я [2].

Елементи, що характеризують творчий аспект професійної діяльності, в “успішних” викладачів являє собою єдине ціле, що пояснює їх активність у професії. Світоглядний компонент включає систему переконань, що дають особистості змогу зайняти гідне місце в суспільстві, у професійній спільноті, у колективі. Світогляд як засіб усвідомлення дійсності включає принципи життя, які зумовлюють характер діяльності, тому система пог-

лядів особистості, наявність у неї тих чи інших принципів, на думку викладачів, є важливим структурним компонентом їхньої діяльності. Про це свідчить вибір таких компонентів, як “життєвий стиль” (комплекс особистої філософії) та “внутрішні стандарти”. Когнітивний компонент містить умови, пов’язані зі здібністю вирішувати різноманітні завдання, з ефективністю сприйняття реальності, з прийняттям особистістю себе, інших та їх природи, із творчим сприйняттям світу. Ці фактори закономірно об’єднані в один блок, тому що сприйняття як цілісне відображення дійсності забезпечує орієнтацію особистості у світі, що її оточує, і сприйняття тим ефективніше, чим більш адекватне це відображення. Уміння цілісно бачити та розуміти глибинні суперечності людської природи сприяє позитивному міжособистісному сприйняттю, а самосприйняття відіграє роль постійного внутрішнього моніторингу реакцій особистості на життєві ситуації.

Отже, з усього, що було сказано, можна зробити такі **висновки**. Психологічна сутність розвитку професійності викладача вищої школи охоплює, перш за все, його прагнення до самозміни, підвищення ефективності багатоаспектної професійно-педагогічної діяльності, визначення змісту та значення професійної діяльності та професійного спілкування в контексті життєдіяльності. Суб’єктність викладача є важливою умовою становлення професіонала, розкриття “калейдоскопа” його особистісних якостей, здібностей і можливостей.

Література

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.
2. Арндачук И.В. Субъектные условия профессионализма и успешности преподавателя вуза в контексте ведущих теорий личности / И.В. Арндачук // Известия Саратовского университета. Сер. Философия. – 2010. – Т. 10: Психология. Педагогика. – Вып. 3. – С. 61–67.
3. Дружилов С.А. Профессиональная компетентность и профессионализм педагога: психологический подход / С.А. Дружилов // Сибирь. Философия. Образование : научно-публицистический альманах. – 2005. – Вып. 8. – С. 26–44.
4. Ларионова М.А. Стратегии профессионального развития преподавателя / М.А. Ларионова // Омский научный вестник. – 2009. – № 1. – С. 129–133.
5. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М. : Знание, 1996. – 312 с.
6. Фонарев А.Р. Психологические особенности личностного становления профессионала / А.Р. Фонарев. – Москва ; Воронеж, 2005. – 560 с.
7. Чошанов М.А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения / М.А. Чошанов. – М. : Народное образование, 1996. – 160 с.

ПРИХОДЬКО Т.П.

КОМПОНЕНТИ СФОРМОВАНОСТІ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Актуальність проблеми зумовлена модернізацією сучасної системи вищої педагогічної освіти, яка полягає в підготовці майбутнього спеціаліс-